

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 1

МОНЕТА НА ИСААК II АНГЕЛ ОТ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ПРОСЕК – НУМИЗМАТИЧЕН ПАМЕТНИК ОТ ВРЕМЕТО НА ДОБРОМИР ХРИЗ?

Симеон АНТОНОВ

A COIN OF ISAAC II ANGELOS FROM PROSSEK – A NUMISMATIC PIECE FROM THE TIME OF DOBROMIR CHRYSOS?

Symeon ANTONOV

Abstract: The current article presents an accidental monetary find from the medieval town of Proseck (the Former Yugoslav Republic of Macedonia). An attempt is made for a precise dating of the coin, using some of the features of this numismatic piece. Based on its dating, it could be linked to the events occurring around the restoration of the independent Bulgarian state by Theodore-Peter (IV) and John I Assen, as well as with the struggles in the lands of Macedonia related to the medieval history of both Bulgaria and the Byzantine Empire in which the leading role was played by Dobromir Chrysos.

Key words: coin, medieval town of Proseck, Byzantine Empire, Isaakios I Angelos, Dobromir Chrysos, Second Bulgarian Empire.

В настоящата статия ще бъде разгледана една случайна монетна находка, открита в подножието на западното укрепено ядро на средновековния град Просек, наречено „Марков град“ (край дн. Демир Капия, Република Македония) (обр. 1, 2). Авторът получи възможност да се запознае с нея и да я документира¹.

Става дума за билонова трахея на император Исаак II Ангел (1185 – 1195) [Wroth, W. 1908, p. 592 – 593; Hendy, M. F. 1969, p. 144 – 145; Sear, D. R. 1999, p. 354 – 355; Grierson, P. 1999, p. 234; Дочев, К. 1992, с. 18 – 19, 208; Hendy, M. F. 1999, p. 377 – 387.] от вариант В(b)², отсечена в монетарницата на Константинопол (обр. 3, 4). В това време в столицата на империята се извършва основното монетосечене, включващо практически всички номинали³.

Монетата е неорязана. Теглото ѝ е 3,80 гр., а диаметърът 24,5 – 26 mm. Тя е в сравнително добро състояние, като в основни линии образите и голяма част от легендата са четими. Прави впе-

¹ Авторът бе част от студентската експедиция, посветена на 1000-годишнината от управлението на българския цар Самуил, провела се между 1 и 7 юни 2014 г. Разпитвайки за Просек и за най-лесния път до горе, попаднахме на местен жител на с. Демир Капия, който, като разбра за нашата експедиция, ни показа намерената от него монета, която ни позволи да заснемем. Впоследствие той ни придружи до мястото, на което я е намерил. Използваме случая да му благодарим за любезното съдействие!

² Разпознаването на типа не е напълно безспорно, тъй като приплъзването при отсичането на монетата е повредило идентификативните части от императорското облекло и по-специално централната част на лороса.

³ Единствената друга сигурна монетарница в края на XII в. е тази в Солун, в която обаче са се секли само медни тетартирони и S тетартирони. Продукцията на Константинопол е включвала златните хиперпирони, електроновите и билоновите трахеи, както и някои медни тетартирони [вж: Hendy, M. F. 1969, p. 143 – 146; Sear, D. R. 1974, p. 20, p. 354 – 355; Grierson, P. 1999, p. 6; Hendy, M. F. 1999, p. 365 – 391.].

чатление, че се появява двоен образ, по-добре забележим на „гърба“ на монетата. Това вероятно се дължи на приплъзване на матрицата при отсичането.

На аверса е изобразена Богородица с мафорион и туника, седнала на трон и държаща лика на Младенеца. Легендата е запазена и гласи: **MP||ΘΥ**.

На реверса Исаак II е показан в цял ръст, анфас, с всички знаци на сана си на ромейски василевс: стема с препендули, дивитисион, лорос и сагион. В дясната си ръка държи скиптр, завършващ с кръст, а в лявата – анексикакия. Над главата му, вдясно, е представена Божията десница (*Manus Dei*), коронясваща императора.

Легендата на гърба е развита от двете страни на императорския образ. Вляво от него е името на владетеля: **ΙΣΑ(ΑΚΙ)ΟΣ**. Отдясно надписът продължава с официалната титулатура: **ΔΕ(ΣΠΟΤ)ΗΣ**. Епитетът „деспот“⁴ не буди изненада. Той се появява на монети още през VIII в. и се налага като доминиращ в монетосеченето на Комнините (1081 – 1185), разклонение на които е и династията на Ангелите (1185 – 1204).

Разглежданият номинал е разпространен в широк ареал и намира солидна представителност сред публикуваните колективни монетни находки от Гърция (57,4 % от всички монети на Исаак Ангел) [**Γαλάνη-Κρίκου, Μ., Νικολάου, Γ., Οικονομίδου, Μ., Πέννα, Β., Τουράτσογλου, Ι., Τσοῦρτη, Η.** 2002, р. 96 – 125], както и при намерените в България монети [**Дочев, К.** 1992, с. 13; **Пенчев, В.** 2005, с. 32 – 33.]. Масовото укриване на билонови трахеи на Исаак II се дължи на високата им стойност в сравнение със съответния номинал при приемниците му. Анализите на металното съдържание показват около 4% сребро в билоновото монетосечение на Исаак Ангел [**Дочев, К.** 1992, с. 13 – 14], докато при Алексей III (1195 – 1203) и Алексей IV (1203 – 1204) то пада драстично, като след превземането на Константинопол от кръстоносците от Четвъртия кръстоносен поход, билоновите трахеи дори се превръщат в практически медни монети.

Внимание заслужават няколко датиращи фактора. На първо място това е теглото на монетата. То е относително високо и помага отсичането ѝ да бъде вместено в периода около 1185 – 1190, т. е. преди предполагаемото редуциране на тегловния стандарт на този тип монети, отнасящо се към 1190 г. [**Hendy, M. F.** 1969, р. 180 – 181.]. Тогава започват и първите орязвания на по-старите монети, като най-напред властите пристъпват към правилно орязване на периферията на попадналите обратно в хазната монети на предшествениците на Исаак II Ангел [**Пенчев, В.** 2005, с. 34 – 35], тъй като разликата в тяхното тегло и това на актуалното билоново монетосечение е била най-голяма. Според Вл. Пенчев тази практика започва най-вероятно към 1193 – 1194 г. [**Пенчев, В.** 2005, с. 35].

Към орязване на билоновите трахеи на Исаак II Ангел се пристъпва вероятно още в първите години на управлението на Алексей III Ангел. Тази процедура е била извършвана не само в монетарниците на Константинопол и Солун, но и в другите градове на империята. Това дава вероятна датировка на загубването⁵ на монетата преди края на XII в. и почти сигурно преди 1204 г.⁶

От направения анализ може да се заключи, че отсичането на монетата и нейната загуба могат да бъдат поставени в хронологическия отрязък от началото на управлението на Исаак II Ангел (1185 г.) до първите години на неговия приемник и брат Алексей III. Тази датировка, както и местонамирането на монетата, водят до въпроса доколко разглежданият нумизматичен паметник може да се свърже с личността на Добромир Хриз и времето, в което Просек е една от резиденциите му. В опит да се отговори на него, ще бъдат разгледани накратко основните исторически извори за крепостта и за ранната биография на тази интересна личност от българската средновековна история.

Основен източник на информация за събитията в Македония след въстанието на Асеновци е Никита Хониат. В написаната от него *История* [**ГИБИ, XI**, с. 53 – 54, 56 – 61, 67 – 69], както и в една

⁴ За *δεσπότης* като епитет и титла [виж **Kazhdan, A. P.** 1991, р. 614].

⁵ Начинът на намиране на нумизматичния паметник такъв, какъвто ни бе описан от откривателя му, а именно като случайна единична находка от повърхността, говори недвусмислено за това, че монетата е изгубена, а не е била част от монетно съкровище, закопано преднамерено в земята.

⁶ Процесът на орязване на билоновите скифати е продължителен и не е привършил в по-отдалечени райони дори и в първите години на XIII в. [виж напр.: **Пенчев, В.** 2004.]. Предвид близостта на Просек до Солун и разположението на първия на р. Вардар, може да се предположи по-ранна датировка на този процес там.

негова реч, възхваляваща Алексей III Ангел [ГИБИ, XI, с. 111 – 114], се съдържат най-многобройните и безспорни сведения за разглеждания персонаж. От въпросната реч научаваме и пълното име на Хриз, предадено в генитив като *Δοβρομῆροϋ Χρύσου* [ГИБИ, XI, с. 111].

Друг византийски автор, който в тази част на своя труд преразказва почти без различия и в силно съкратен вид по-ранното изложение на Хониат, е Теодор Скутариот в неговата *Обзорна хроника* (*Σύνοψις χρονική*) [ГИБИ, VIII, с. 256 – 261]. Към изворите, имащи отношение към Добромир Хриз, е и една реч на Никифор Хризоверг към император Алексей III [Николов, Г. 2011, с. 51 – 52].

Съществува и един веществен паметник, който някои изследователи са склонни да отнесат към разглеждания исторически персонаж. Става дума за златен пръстен-печат със стилизирано изображение на птица (вероятно орел) и околоръстен надпис на гръцки, гласящ: *†Τοῦ Χρ[ύ]σου το δακτηλ[ί]ϕ*. Свързването му с личността на Добромир Хриз обаче е твърде спорно, тъй като пръстенът е с неизвестно местонамиране. Ив. Йорданов го датира най-общо в XIII – XIV в. на базата на сходство с други подобни пръстен-печати, но не се ангажира с мнение, доколкото той е принадлежал на известния ни от изворите Хриз [Йорданов, И. 2001, с. 143 – 144; Николов, Г. 2011, с. 73].

За съжаление, наличните извори предлагат твърде оскъдна информация за политическата ситуация в земите на Македония през разглеждания период. Първото споменаване на Хриз у Хониат е свързано със събития, които се отнасят от различните изследователи към периода 1197 – 1199 г. [ГИБИ, 1983, с. 53 – 54; За датирването на събитието виж: Мутафчиев, П. 1973, с. 176; Златарски, В. 1972, с. 125; Томов, Т. 2006, с. 105; Павлов, П. 2012, с. 181].

В този откъс авторът говори за планирания от Алексей III Ангел поход към земите на Хриз, започнал със събирането на войската в Кипсела и завършил пак там, тъй като императорът след два месеца се отказал от начинанието си, а войската била разпусната. Това сведение на Хониат е особено ценно, тъй като то започва с кратка предистория, целяща да запознае читателя с личността и предходните действия на Хриз.

Според този разказ Добромир Хриз е извършвал набези в района на Серес⁷, които Алексей Ангел със своя поход е възнамерявал да спре. Тук започва и ретроспективният разказ, който ни връща във времето на въстанието на Петър и Асен. Според по-стария препис на *Историята* на Хониат, Хриз не бил в съгласие с тях тогава, когато те въстанали срещу ромеите, като дори станал съюзник на последните с верните си войски [ГИБИ, XI, с. 53 – 54]. Тук разминаването с по-късния препис е очевидно. В него се твърди, че той бил в съгласие с тях, но понеже не желал да ги придружи с подчинените си в борбата им срещу империята, то прибягнал към василевса [ГИБИ, XI, с. 53].

Според класическото изследване на проф. П. Мутафчиев „Владетелите на Просек“, връзката между първоначалните действия на Асеневци в Северна България и на Хриз в Македония е неизбежна. Изводите, до които изследователят достига, са, че той е бил изпратен от Петър и Асен да разшири делото в посока към югозападните български земи след първия поход на Исаак II в България, когато водачите на въстанието, по думите на Хониат, „не били доволни, ако можели да спасят своите имоти и да постигнат управлението само на Мизия, но нямало да се спрат, ако не нанесели твърде големи вреди на ромеите и не обединели управлението на мизи и българи в едно, както било някога“⁸. С архаизиращия етноним „мизи“ Хониат нарича населението на българските земи на север от Хемус, докато „българи“ вероятно са тези на запад, които още Василий II (976 – 1025) обособява в катепаната България (1018). Хипотезата на Мутафчиев е свързана с възможността Петър и Асен да са изпратили именно Добромир Хриз с военен контингент към югозападните български земи, за да се опита да ги откъсне от Византия и да ги присъедини към възродената българска държава [Мутафчиев, П. 1973, с. 185 – 192].

В подкрепа на това твърдение идва и самият Хониат, който твърди, че Хриз бил „*влах по произход*“ (*Βλάχος τὸ γένος*) [ГИБИ, XI, с. 54] – едно етническо определение, което той използва твърде често за водачите на българското въстание и населението на земите отвъд Хемус. Оттук можем да предположим, че произходът му е бил от Мизия. Тази теза съвсем закономерно се радва на голяма

⁷ Според по-късния препис от XIV в.: „*Серес и Стримон*“ (*Σέρας καί... Στρίμωνα*) [виж: ГИБИ, XI, с. 53 и бел. под линия].

⁸ *οὐδ' ἠγάπων εἰ τὰ ἑαυτῶν ἔχουσι σώζειν καὶ τὴν τῆς Μυσίας μόνην περιβαλοῦνται το πάρχησιν, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ τὰ Ρωμαίων μέγιστα βλάψουσι καὶ τὴν τῶν – ἐν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν, οὐδαμῶς ἠνείχοντο* [ГИБИ, XI, с. 29].

популярност в съвременната историография и е приемана от почти всички изследователи от края на XIX в. досега [Николов, Г. 2013, с. 255 – 256]⁹. Още едно потвърждение това твърдение намира отново в *История*, където се споменава, че той бил „уличен, че клони към сънародниците си” (*ἀλλοῦς ὡς ῥέπων πρὸς τὸ ὁμόφυλον*) [ГИБИ, XI, с. 54], което очевидно е препратка към Петър и Асен, които за Хониат също са „власи”.

По думите на В. Златарски присъствието на Добромир Хриз в споменатите от Хониат земи трябва да се търси след големия поход на Асен по р. Струма (1195 г.). Тогава той бил назначен за управител на новоприсъединените към България земи и заел крепостта Струмица, която изпълнявала функциите на център на неговата власт [Златарски, В. 1972, с. 123; Павлов, П. 2012, с. 179].

П. Мутафчиев, който датира присъствието на Хриз в Македония по-рано, свързва разрива между него и братята Асеневци, упоменат от Никита Хониат, с времето след похода на Исаак Ангел, когато той успява да превземе София и по този начин между Мизия и Македония се образува „барьера” от ромейски владения. Това принудило действащия на югозапад Хриз да потърси компромис с империята, тъй като силите, с които разполагал, не били достатъчни за самостоятелна борба с нея [Мутафчиев, П. 1973, с. 194 – 196, бел. 31].

Скоро след сключения с Византия съюз обаче той е бил „уличен, че клони към сънародниците си”, че „се домогва до самостоятелна власт” (*τῷ πρόσω βαίτων διὰ παντὸς καὶ δυναστείαν*) и е хвърлен в тъмница [ГИБИ, XI, с. 54]. Колко време той прекарал там, не е ясно, тъй като Хониат не дава никакви податки за това. Сред изследователите се срещат твърде разнопосочни мнения по този въпрос – от няколко месеца до три години [Мутафчиев, П. 1973, с. 198 – 203 и бел. под линия; Златарски, В. 1972, с. 124 – 125; Томов, Т. 2006, с. 104 – 105; Николов, Г. 2011, с. 75 – 76].

По-късно Хриз е бил освободен и изпратен да пази Струмица [ГИБИ, XI, с. 54]. Това е най-ранното сигурно сведение¹⁰ за присъствието му в земите между реките Струма и Вардар, които по-късно стават ядрото на неговите владения. След това повествованието на историка се връща там, откъдето е започнало – неподчинението на Хриз и разграбването на ромейските селища в областта, както и замисляния, но неосъществен поход на Алексий III [ГИБИ, XI, с. 54].

Това повторно отцепване на Хриз от ромеите повечето изследователи на проблема свързват с политиката на новия български цар Калоян (1196/7 – 1207). Чрез фигури като него и Иванко българският владетел се опитвал да създаде своеобразна буферна зона от полунезависими владения, която да причини допълнителни трудности на империята и да улесни неговата борба с нея [Златарски, В. 1972, с. 124 – 125; Павлов, П. 2012, с. 180]¹¹.

След като се отметнал от ромеите, Добромир Хриз превзел крепостта Просек, която той превърнал в „непристъпно обиталище” (*ἀπρόσμαχον οἰκητήριον*) [ГИБИ, XI, с. 57; ГИБИ, VIII, с. 256 – 257]. Това не било трудно начинание, тъй като природата твърде добре е укрепила самото място – факт, добре засвидетелстван в описанията на Хониат¹² и Скутариот [ГИБИ, XI, с. 256 – 257], а и лесно забележим и днес (обр. 5).

⁹ За миграцията на население, в това число и влашко, от Северна България към Балкана (XI в.) и обратното преселване (края на XII – началото на XIII в.) [вж. Станев, К. 2013, с. 214 – 217].

¹⁰ Според П. Мутафчиев това се случва през 1196 г. [Мутафчиев, П. 1973, с. 202 – 203], а според Златарски – 1197 г. [Златарски, В. 1972, с. 123 – 125].

¹¹ В този ред на мисли можем да поставим и пасажа от речта на Никифор Хризверг, цитирана от Г. Николов [Николов, Г. 2011, с. 94]. П. Мутафчиев говори за координираност в действията на цар Калоян и Хриз едва при третото отцепване на последния от Византия, когато той действал със своя тъст Мануил Камица [Мутафчиев, П. 1973, с. 216 – 217].

¹² „Този човек... завзе една крепост, наречена Просек, уреди си я като резиденция и подсили с всички средства укрепението, което природата открай време беше старателно създала и укрепила. Защото там има отвесни скали, разсечени на две и наклонени една към друга, а към тях води само един стръмен път, тесен и ограден от две височини. Останалите скали са недостъпни и за козите непроходими. Дълбокият Аксиос ги обкръжава от двете страни и ги укрепва по още по-удивителен начин. Накрая и изкуството в съперничество с природата направи скалите почти непревземаеми. Недостъпна стена, която прегражда достъпния вход, е довършила това необикновено укрепление... А Хриз си приспособи там непристъпно обиталище срещу ромеите, като събра всички мъже, които се изхранваха с оръжието си, обгради [крепостта] с метателни оръдия,

Важно сведение в *История*, повторено и в *Обзорна хроника*, осветляващо начина, по който Хриз влязъл във владение на крепостта, се съдържа в това, че ромеите отдавна я били пренебрегнали и я били оставили пуста (*ἔρημον*) [ГИБИ, XI, с. 57; ГИБИ, VIII, с. 256]. Ако приемем, че мястото е било необитаемо преди това, то разглежданият нумизматичен паметник няма как да е изгубен преди идването на Хриз. С времето след укрепването на Просек, което събитие, както вече стана дума, най-често се датира в 1197 – 1198 г. [Мутафчиев, П. 1973, с. 204 – 205; Златарски, В. 1972, с. 127; Николов, Г. 2011, с. 78 – 79], трудно пък бихме могли да свържем изгубването на монетата, поради всички датиращи фактори, изказани по-горе.

Тук на помощ идва археологията¹³. Според проучвателите на Просек, крепостта е била обитавана в периода X – XIVв. почти без прекъсвания. За това говорят откритите в подградието „Марков град“ монети. Сред тях има такива и на Мануил I Комнин (1143 – 1180), и на Исаак II Ангел [Микулчиќ, И. 1996, с. 234 – 235]. Докато отсъствието на монети само по себе си не означава прекъсване на селищния живот, то наличието на такива, особено в по-големи количества, доказва, че на това място е имало цивилно поселение, чиито икономически нужди монетното обращение е задоволявало. Наличието на дребни номинали, като разглежданата билонова трахея, от своя страна говори за съществуването на търговия и използването на пари и парични знаци в ежедневието [Morrison, C. 2002, p. 950 – 952].

Оттук естествено заключение е, че думите на Хониат и Скутариот за запустяването на Просек не бива да се приемат буквално. Доста вероятно е по времето на Андроник I Комнин (1183 – 1185) или Исаак II крепостта да е била оставена без гарнизон. Това било пряка последица от изпитванията от империята затруднения, свързани с вътрешната нестабилност, нахлуването на норманите и последвалото оплячкосване на Солун¹⁴, както и от освободителните движения на българи и сърби. Последните две били причина за едно по-продължително напъване на силите на Византия, което трае повече от десетилетие. Оттеглянето на гарнизона от своя страна довело до постепенното напускане на ромейското население, което се чувствало заплашено от агресивните действия на хора като Хриз в една преобладаващо чужда и враждебна среда, и подмяната му с българско.

От тези обстоятелства се възползвал именно Добромир Хриз, който по неизвестно време станал владетел на Просек, а по-късно (1197 – 1198), във връзка с ожесточената борба с Византия, го укрепил и превърнал в своя главна резиденция. Веднъж сторил това, непревземаемата крепост станала най-здравата опора на неговата власт в тези земи.

Просек е бил подложен на обсада от ромейските войски през лятото на 1198 [Мутафчиев, П. 1973, с. 207 – 212 и бел. 48; Томов, Т. 2006, с. 108; Николов, Г. 2011, с. 78 – 79; Павлов, П. 2012, с. 181; Николов, Г. 2013, с. 257] или 1199 г. [Златарски, В. 1972, с. 129, бел. 2], водена лично от Алексий III, но благодарение на редица фактори крепостта издържала, а императорът се оттеглил безславно към Константинопол. Въпреки голямата победа, която удържал над ромеите, Хриз счел за необходимо да преговаря с тях. В резултат му били признати владенията в Македония и бил сключен брак между него и дъщерята на протостратора Мануил Камица [ГИБИ, XI, с. 58 – 61; ГИБИ, VIII, с. 257 – 258].

По-нататъшната история на Добромир Хриз е изпълнена с възходи и падения. И макар той да губи много от земите си, в това число и Струмица, няма данни Просек да е бил превзет или предаден на ромеите. Вероятно той запазил резиденциалните си функции поне до 1201 г., когато Хриз изчезва окончателно от изворите [ГИБИ, XI, с. 111, 113 – 114; ГИБИ, VIII, с. 261; Николов, Г. 2011, с. 91 – 94; Павлов, П. 2012, с. 184]. Просек влиза в пределите на българската държава в следващите години, а на мястото на Хриз идва воеводата Ецийсмен (*Ἐτζυσιμένος*) [ГИБИ, XI, с. 78 – 79]¹⁵.

набави си в изобилие храни и пусна цели стада от овце и волове да пасат по върховете. Прочее не е лесно да се обиколи крепостта, която се простира много нашир и надлъж. Покрита е с дъбрави, напоявани от дъждовете, и изобилства с гористи места. Крепостта беше лишена само от едно благо, и то най-необходимото, най-хубавото и най-доброто: там отникъде не се вливаше никаква струя вода, нито имаше изкопани кладенци, а трябваше да се слиза в реката и да се нагребва вода с ведра.” [ГИБИ, XI, с. 56 – 57].

¹³ За съжаление, не разполагам с публикациите на материалите от разкопките. Заключение ми се базират на обобщаващото изследване на Ив. Микулчиќ, засягащо средновековните крепости и градове в дн. Република Македония [виж: Микулчиќ, И. 1996, с. 230 – 238].

¹⁴ Г. Николов говори за отслабването на ромейската власт в Македония след похода на норманите от 1185 г., което отслабване било използвано от българските царе [виж: Николов, Г. 2011, с. 70].

¹⁵ В Мюнхенския ръкопис присъства като Ецигмен (*Ἐτζιγμένον*).

В заключение можем да кажем, че пред нас е един интересен нумизматичен паметник, чието случайно откриване след повече от осемстотин години позволява да се изкажат някои хипотези относно крепостта Просек и личността на Добромир Хриз. Дори те да се окажат погрешни, безспорен остава фактът, че тази монетна находка принадлежи на българската средновековна история. Доказва го мястото на намиране, което през този период има преобладаващо българско население и се намира в контактната зона на българското с ромейското културно и икономическо пространство.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

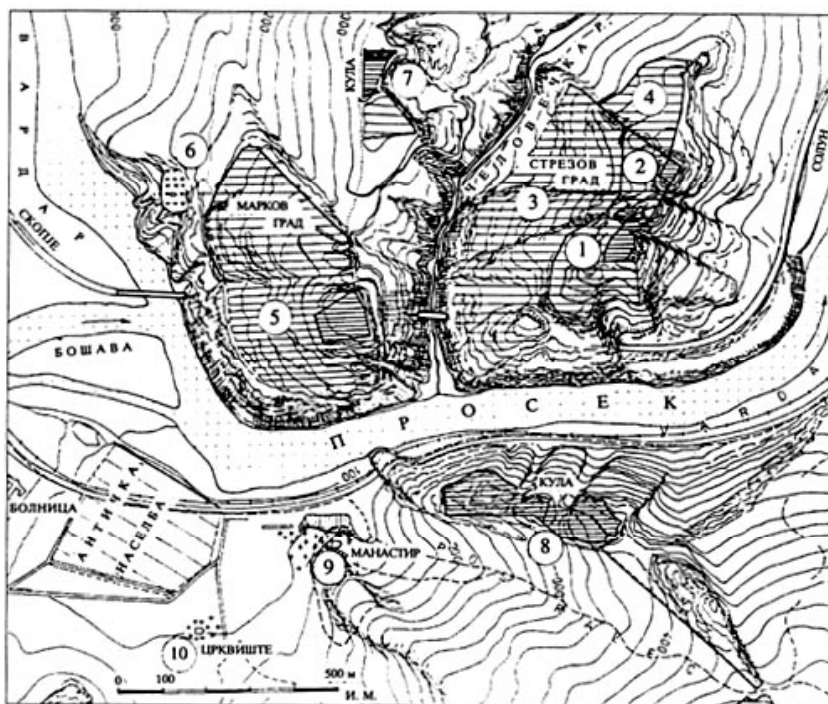
- ГИБИ**, VIII. – Гръцки извори за българската история, Т. VIII. София, 1972. [Grytzki izvori za bylgarskata istorija, T. VIII. Sofiya, 1972.]
- ГИБИ**, 1983. – Гръцки извори за българската история, Т. XI. София, 1983. [Grytzki izvori za bylgarskata istorija, T. XI. Sofiya, 1983.]
- Дочев, К.** 1992 – К. Дочев. Монети и парично обращение в Търново (XII – XIV в.). Велико Търново, 1992. [K. Dochev. Moneti i parichno obrashtenie v Tarnovo (XII – XIV v.). Veliko Tarnovo, 1992.]
- Златарски, В.** 1972 – В. Златарски. История на българската държава през сръдните векове. Том III. Второ българско царство. България при Асѣневци (1187 – 1280). София, 1972. [V. Zlatarski. Istoria na bulgarskata durzhava prez srednite vekove. Tom III. Vtoro bulgarsko tsarstvo. Bulgaria pri Asenevsti (1187 – 1280). Sofiya, 1972.]
- Йорданов, И.** 2001 – И. Йорданов. Корпус на печатите на средновековна България. София, 2001. [I. Jordanov. Korpus na pechatite na srednovekovna Bulgaria. Sofiya, 2001.]
- Микулчиќ, И.** 1996 – И. Микулчиќ. Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопје, 1996. [I. Mikulchich. Srednovekovni gradovi i tvrdini vo Makedonia. Skopje, 1996.]
- Мутафчиев, П.** 1973 – П. Мутафчиев. Владетелите на Просек – В: Избрани произведения. Том I. София, 1973, 172 – 285. [P. Mutafchiev. Vladetelite na Prosek. – In: Izbrani proizvedenija. Tom I. Sofiya, 1973.]
- Николов, Г. Н.** 2011 – Г. Н. Николов. Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). София, 2011. [G. N. Nikolov. Samostojatelni i polusamostojatelni vladenija vav vuzobnovenoto Bulgarsko tsarstvo (kraja na XII – sredata na XIII v.). Sofiya, 2011.]
- Николов, Г. Н.** 2013 – Г. Н. Николов. Образът на трима сепаратисти в произведенията на Никита Хониат. – В: Средновековният българин и „другите“. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов. София, с. 249 – 262. [G. N. Nikolov. Obrazut na trima separativisti v proizvedenijata na Nikita Honiat. – In: Srednovekovnijat bulgarin i „drugite“. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. din Petur Angelov. Sofiya, 2013, p. 249 – 262]
- Павлов, П.** 2012 – П. Павлов. Добромир Хриз. – В: Кой кой е в средновековна България. (Трето допълнено и основно преработено издание). София, 2012, с. 179 – 185. [P. Pavlov. Dobromir Hriz. – In: Koj koj e v srednovekovna Bulgaria. (Treto dopulneno i osnovno preraboteno izdanie). Sofiya, 2012, p. 179 – 185]
- Пенчев, В.** 2004 – В. Пенчев. Колективна находка от билонови скифати от XII – началото на XIII в., намерени в с. Лиляч, Кюстендилско. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика. I, 2004, с. 93 – 104. [V. Penchev. Kolektivna nahodka ot bilonovi skifati ot XII – nachaloto na XIII v., namereni v s. Liljach, Kjustendilsko. Numizmatika, sfragistika i epigrafika. I, Sofiya, 2005, p. 93 – 104]
- Пенчев, В.** 2005 – В. Пенчев. Колективна находка от билонови скифати от втората половина на XII в., намерена в Кочериново. – Нумизматика и сфрагистика. X, 2005, с. 29 – 44. [V. Penchev. Kolektivna nahodka ot bilonovi skifati ot vtorata polovina na XII v., namerena v Kocherinovo. – Numizmatika, sfragistika i epigrafika. X, Sofiya, 2005, p. 29 – 44]
- Станев, К.** 2013 – К. Станев. Миграцията от Тракия към Северна България в края на XII – началото на XIII век и нейните последици. – В: Средновековният българин и „другите“. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов. София, 2013, с. 207 – 226. [K. Stanev. Migratsijata ot Trakija kum Severna Bulgaria v kraja na XII – nachaloto na XIII vek i nejnite posleditsi. – In: Srednovekovnijat bulgarin i „drugite“. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. din Petur Angelov. Sofiya, 2013, p. 207 – 226]
- Томов, Т.** 2006 – Т. Томов. Добромир Хриз, който владееше Просек и Струмица. – Анамнеза, 6, 2006, с. 97 – 115. [T. Tomov. Dobromir Hriz, kojto vladeeshe Prosek i Strumitsa. – Anamneza, 6, 2006, p. 97 – 115.]
- Grierson, P.** 1999. – P. Grierson. Byzantine Coinage. Washington D. C., 1999.
- Hendy, M. F.** 1969 – M. F. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081 – 1261. Washington D. C., 1969.
- Hendy, M. F.** 1999 – M. F. Hendy. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection, vol. 4, pt. 1. Washington D. C., 1999.
- Kazhdan, A. P.** 1991 – A. P. Kazhdan. Despotism. – In: The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1. New York/Oxford, 1991.
- Morrison, C.** 2002 – C. Morrison. Byzantine Money: Its Production and Circulation. – In: The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century. Washington, D. C., 2002, p. 909 – 966.

Sear, D. R. 1974 – D. R. Sear. Byzantine Coins and their Values. London, 1974.

Wroth, W. 1908 – W. Wroth. Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, vol. II. London, 1908.

Γαλάνη-Κρίκου, Μ., Νικολάου, Γ., Οικονομήδου, Μ., Πέννα, Β., Ι. Τουράτσογλου, Ι., Τσούρτη, Η. 2002 – Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Γ. Νικολάου, Μ. Οικονομήδου, Β. Πέννα, Ι. Τουράτσογλου, Η. Τσούρτη. Σύνταγμα Βυζαντινών «Θησαυρών» του Νομισματικού Μουσείου (ΣΒΘ). Αθήνα, 2002.

Обр. 1. Средновековниот Просек (по Микулчиќ, И. 1996. Средновековни градови и тврдини во Македонија. Скопје, Сл. 86)

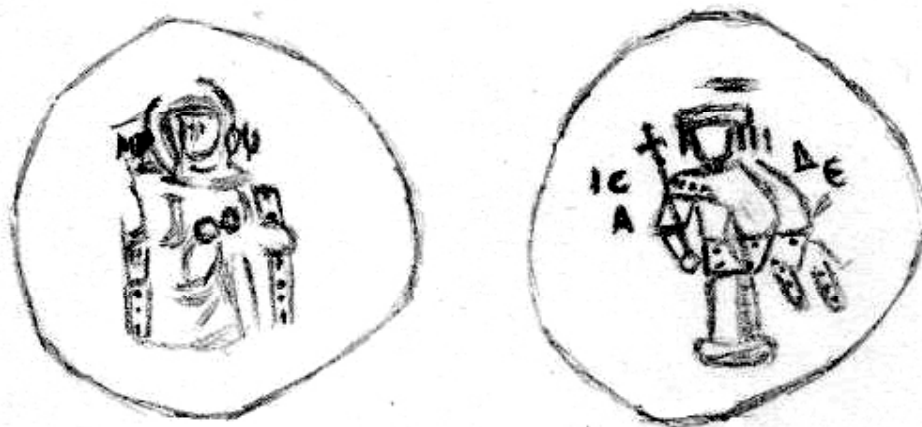

Обр. 2. Сателитна снимка на района на Просек с отбелязано мястото на намиране на монетата (сателитна снимка: <https://www.google.bg/maps/>)

Обр. 3. Билоновата трахея на Исаак II Ангел (1185 – 1195)

Обр. 4. Билоновата трахея на Исаак Ангел (рисунка на автора)

Обр. 5. Западният склон на Просек, изглед от моста на р. Вардар (личен архив на автора).